

ESTETİK DUYARLILIK KONUSUNDA KAVRAMLAŞTIRMA DENEMESİ

SADIK K. TURAL*

İNSAN, GERÇEK, HAKİKAT KAVRAMLARI

Her varlık başkasına muhtaçtır; ihtiyaç duymayan bir varlık yoktur. Varlıklar arasındaki bu ihtiyaç duyma mecburiyeti, özellikle canlıları birbirine bağımlı kılıyor. Bedenin maddî devamını sağlayıcı ihtiyaçları konumuzun dışına çıkaralım. İnsan varlığını manevî bakımdan da devamını sağlayıcı ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır.

Hayat, hem maddî, hem de manevî devamı sağlayıcı arayışlar, ulaşımlar, kılışlar, bilişler ve ilişkiler açısından bir bağımlılık düzenidir. Bu bağımlılığı, varlıklar arasındaki işlev ayrılığından doğan birbirini tamamlamak, genişletmek, zenginleştirmek olarak anlamak gerekir.

İnsanın insanla, insanın tabiatla ve insanın yaratıcı ile ilgili sorumluluğu, onu diğer canlılardan ayırıyor. İnsan, sorumluluklarının bilincine eriştikçe, hem kendisiyle, hem diğer insanlarla, hem de yaratıcı ile daha anlamlı, daha uyumlu daha huzur ve zevk verici ilişkiler kurabilen özel bir canlıdır.

İnsan, duygu, düşünce, hayal ve sezgilerini geliştirme sırasında *bilgi* ediniyor, *kanaat* sahibi oluyor, *iman*'ını zenginleştiriyor.¹ İnsana, kendisinden, diğer insanlardan, tabiatından ve yaratandan gelen uyarıcı etkiler bilgi, kanaat, iman ihtiyacını karşılayıcı şuurlu arayışlara yol açıyor. Bilgi, kanaat, iman alanlarıyla ilgili uyarımlar, hem kaynağı, hem etkileyiş biçimi, hem de etkileri bakımından farklıdır. Kaynağı, etkileyiş biçimleri ve etkilerini dikkate alarak bu uyarıcılar ile uyarımların bir kısmına gerçek, bir kısmına hakikat denir.

İnsanlık, gerçek ve hakikat saydıklarını hem kavramak, hem anlamlandırmak için yaptığı çalışmalarla bilgi, kanaat, iman dünyasını zenginleştiriyor. Gerçek, beş duyularla tanınabilen, algılanabilen, ilişki kurulabilen, yargıya bağlanabilen, dünyada karşılaştığımız varlık veya durumlardan her birinin adıdır. Hakikat ise, gerçeklerin arkasında bulunan,

* Prof. Dr., Atatürk Kültür Merkezi Başkanı.

¹ Geniş bilgi için bakınız, S. Tural, *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*, Ankara 1992, s. 29-54.

zaman, mekân ve insan unsuruna göre değişmeyen değer veya durumlardan her birinin adıdır. Hakikatlerin en büyüğü Allah'tır.²

İnsan gerçekler dünyası karşısındaki tutumları sonucunda başarılı, anlamlı, uyumlu, daha az bedenî emekle, çok başarı elde etmek istiyor. İnsan iç güdüleriyle değil, şurlu veya seviyeli duyarlılığa sahip, seviyeli duyarlılığın sonunda, başka insanlardan, hayvanlardan, bitkilerden, nesnelere gelen uyarımlarının etkilerini değerlendirip objeleştiren hafıza, zekâ, zevk sahibi bir canlıdır; bu özellikleriyle de, hem kendini, hem başka insanları, hem de tabii çevreyi geliştirmek, sürdürmek yönünde başarı istiyor.

İnsanın gerçekler dünyasında başarılı olması, varlıklar arası bağımlılıkları yeterince görmeye bağlıdır. Bu bağımlılıkları görmek, hükme bağlamak bilgi'yi zenginleştiriyor. Bilgi, insanın zamana, tabiata ve eşyaya bağımlılıklarını kolaylaştırıcı ve çabuklaştırıcı yönünü sağlamak üzere araç, gerece-kısaca teknolojiye-dönüşüyor.

Teknoloji, bir insanın, bir topluluğun, bir toplumun, insanlığın ulaştığı bilgi paydasından aldığı pay oranında, yaşantıyı kolaylaştırıcı, çabuklaştırıcı kılıyor. Teknoloji, bilgiyi işleve dönüştürme, bağımlılıkları araç ve gereç ile sürdürme çalışmalarının sonucu olan imâl ve icadlardır. İnsanın kullandığı araç ve gereçler, insan tarafından bulunmuş, kılınmış, geliştirilmiştir. Bilgi'yi veya araç gereci ilk düşünen, tasarlayan objektivize eden(ler) heyecan duyar, kullanan(lar) heyecan duymaz.

İnsan, gerçekler dünyasından aldığı etkilerin bir kısmını bilgisi ölçüsünde teknolojiye dönüştürüyor demiştim. Gerçekler dünyasına ait bilgi ve kanaatler aracılığıyla sadece teknolojiye ulaşılmaz; gerçekler dünyasındaki bağlantı ve bağımlılıklarını bir kısmı, bizi hakikati kavramaya da götürebilir. Hakikatlere ve en büyük hakikate ulaşmak, imanla doğru orantılıdır. Gerçek ile hakikat arasında kalan değer, durum ve etkiler karşısında, şahsî veya mahallî yahut millî plânda kalan, inanış ve tutumlara ise, kanaat diyoruz. Bilgi ve teknoloji, bir heyecan aracı olmadığı halde, kanaat ve iman, insanın, ruh ve hattâ bedence haz ve elem arasında gidip gelmesine yol açar.

Bizzat kendisinden, diğer insanlardan, tabiattan ve yaratandan gelen uyarımlarla insanın haz ve elem arasındaki gidiş gelişlerine heyecan denilir. Haz kavramı mutluluk, keyif, zevk, bahtiyarlık, huzur, uyum, uzlaşma, sevilme, başarılı sayılma kabullenilir, itibarlı olma durumlarının

² S. Tural, "Gerçek, Hakikat ve Edebiyat Eserinde Gerçek Kavramları Üzerine Bir Deneme", *Edebiyat Bilimine Katkılar*, Ankara 1993, s. 47-68.

verdiği, duygu, hayal ve düşüncelere bağlı göstergelerdir. Elem kavramı ise, mutsuzluk, keyifsizlik, zevk almayı, bahtsızlık, huzursuzluk, uyum ve uzlaşma gösterememe, sevlmeme, başarısızlık, reddedilme, itibarsızlık durumlarının verdiği olumsuz duygu, hayal ve düşüncelerin doğurduğu durumdur. Elem ve haz arasında gidip gelerek heyecanlandıran, heyecanlarıyla yaşayan insanın, yıkılmaması, iman, bilgi ve kanaatleriyle doğru orantılıdır.

SANAT HANGİ İHTİYAÇTAN DOĞUYOR?

İnsanın duyarlılığı ölçüsünde iman ve kanaatlerini objektivize etme isteğinin sonucunda, hizmet, ibadet ve sanat adlarını taşıyan üç faaliyet alanı ortaya çıkıyor. Bir insanın, iman ve kanaatlerinin doğurduğu heyecanla, bedeni, ruhu ve malıyla insanların yardımına koşmasına, gönüllü çalışmasına “hizmet” denilmelidir. İnsana, yaratılma, can kazanma hakkı verilmesi de dahil, verilen nimetlerle ilgili iman ve kanaatlerinden Tanrı’yla arasındaki bağlantıyı devam ettirme yönünde olan heyecanlı çalışmalarına ibâdet denilir.³

İnsan’ın hizmet ve ibâdete benzer yönleri bulunduğu hâlde, hizmet ve ibâdeti konumuzun dışına çıkararak, onlardan ayrı bir alan olan sanat’la ihtiyaçlarını karşıladığını belirtelim önce....

Haz ve elem arasında gidip gelen insanın, başka varlıklardan ve Allah’tan aldığı uyarımlardan hoş’u, güzel’i, yakalama, bu yakalayışın heyecanını başkalarıyla paylaşma niyetinin meydana getirdiği objeler dünyasına sanat diyoruz.

İnsanın haz ve elemelerinden bir kısmı, toplumda ayıp, çirkin, günah, gülünç ve kanunî yasak sayılan türdendir.⁴ İnsan, ayıp, çirkin, günah, gülünç ve kanunî yasak olmayan heyecanlanmalar ve heyecanlandırmaları, haz veya eleme yakın olmasına bakılmaksızın sanatının konusu veya objesi yapabilen, yeni bir bütünlük elde eden canlıdır.

İnsanın gerçekler dünyasının kural, sınır, ölçü, oran, renk, ses, söyleyiş ve formlarından aldığı uyarımlardan bir kısmı hoş, bir kısmı güzel, bir kısmı ise ulvî’dir.

³ İbâdet kelimesinin kökü abd’dir; ibâdet kulluk etme anlamına gelir. İslâm’da kulluk (ibâdet) etme, şuur ve irade sahibi olan insandan, Allah’a yaklaşma yönünde, Allah’ın istediği inanış ve davranışlar göstermektir. İbâdet tapınma değildir; tapınmada şuur ve iradesini kaybedip benliğini ve kimliğini inkâr vardır. İslâm, ibâdet anında da, Allah’a karşı yüreğini açan insandan samimiyet taşıyan bir şuur ve irade istiyor. İbadet, korku veya korkunun doğurduğu elemenden kaçmak değil, sevgi ve saygının doğurduğu hazzı yakalama çalışmalarıdır.

⁴ S. Tural, *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*, s. 29-35.

İnsana gelen uyarımlardan ayıp, çirkin, günah, gülünç veya kanunî yasak olmayan ve zevk uyandırıcılık özelliği taşıyan durum ve varlık'a estetik zevk (bediî zevk), estetik obje (bedia) diyoruz.

Seviyeli estetik zevkler, hem ürünleşmesi, hem de inceleme konusu açısından, ferdi görünümlü millî göstergelerdir. Her kültürün hoş, güzel ve ulvî anlayışı diğerlerinden farklıdır. En büyük ortak payda olan kültür ve onun oluşturucularından sayılan sanat ürünleri, hoş, güzel, ulvî bakımdan kişiyi, topluluğu, toplumu, benzeştirilmiş eğilimler dünyası haline dönüştürüyor. Kültürlere göre değişmekle beraber bu kavramları da tanımlamayı deneyelim:

İnsanın beş duyusu var; duyu organları ve uyarılmalarının bedende ki tepkisi arasında farklar var. Gerçekler dünyasından gelen *heyecan verici uyarımlar*, beş duyumuzdan en az birinin aracılığıyla bizim de haz ve elem arasında gidip gelmemize yol açıyorsa hoş diyoruz. Hoş olan şeyler tatma duygusuyla ilgiliyse lezzet denilir.

Gerçekler dünyasından alınan uyarımlar, beş duyumuzdan en az ikisinin aracılığıyla, insanda haz ve elem arasında gidiş gelişlere yol açması haline güzellik, o kompozisyonunun özelliğine güzel diyoruz.

Ulvî ise, hareket noktası gerçekler dünyasından alınan uyarımlar olmakla beraber, heyecanların derinliği ve hedefi bakımından hakikat dediğimiz alanla ilgili olan değer, durum veya varlıkla ilgili özelliştir. Dinî heyecanlar, inanaçlara bağlı davranış ve objeleştirmeler ulvî niteliktedir.

Hoş, güzel, ulvî değer, durum, obje ve davranışlar insana zevk verir; insanın bu türden zevk alması vazgeçilmez bir ihtiyaçtır. Gerçekler dünyasındaki obje, durum ve davranıştan zevk vericilik, mutluluk kazandırıcılık bir veya birkaç kişinin tattığı bir durum olabilir, hem de o zevk ve mutluluk kısa sürelidir. Zevk ve mutluluğa ait heyecanlar, başkalarıyla paylaşıldıkça büyür, sürekli olur. Ayrıca, zevk ve mutluluğa ait heyecan veren obje, durum ve davranış türünden kompozisyonlar, gerçekler dünyasında müdahale edilmez yapılar halinde karşımıza gelir. Hayatta, canlılarda da cansızlarda da renk, biçim, oran, boyutlar, parçalar, konum, işlev bakımlarından kendi gönlümüze göre, istediğimiz anda, istediğimiz şekilde değişiklik yapamayız. Yapılan değişikliklerin, müdahalelerin heyecan verici olup olmadığı da dikkate değerdir. Bazı insanlar heyecan verici saydıkları gerçek obje, durum ve davranışlar üzerinde, bazı *seçme, ayıklama ve eklemeler* yapıp müdahale edip yeni kompozisyonlar yaratırlar, bu tür duyarlılığı yüksek insanlara sanatçı, meydana getirilen her bir objeye, sanat eseri denir.

Sanat eseri sayılacak kompozisyon, hoşluk, güzellik, ulvîlik verecek heyecanlara yol açacak nitelikler taşıyan yeni bir obje yeni bir bütünlüktür; ortaya çıkan yeni bütünlüğün gerçekler dünyasındaki asıl formu, şekli, rengi, durumu, boyutları, söylenişi, melodik yapısı vb. ile ilgisi kalmamış gerçeğimsi⁵ bir yeni kompozisyon oluşmuştur.

Sanat eserinin amacı ve işlevi konusunda, sanatçıların kendileri, felsefeciler, sosyologlar, sosyal psikologlar, sanat tarahçiler, edebiyat bilimciler ve kültür tarihçiler birbirlerinden farklı düşünceler ileri sürüyorlar. Sanatı, *oluşturan değer*'i veya *hangi ihtiyaçtan doğduğunu* yahut *kültürlerle ilişkisi* veyahut *oluşturulma yöntemi* konularında da, sınıflandırma anlayışında da farklılıklar var. Farklı mesleklerin uzmanlarının ve sanatçıların estetik duyarlılık, estetik değer meselesine bağlı kavramlandırma ve yorumlama farkları bir kenara, dinlerin de farklı bakış açıları ve tutumları vardır.

SANATIN AMACI VEYA SANATIN SINIRLARI

Sanat, hareket noktası, hedefi ve objeleştirdiği eser bakımından güzellik duygusuna bağlı heyecanların paylaşma niyetine bağlı bir faaliyet alanıdır. Bu faaliyet alanında çalışanlara da sanatçı denilir. Sanatçı, insanı, insan ilişkilerini, insanın tabiatla ilişkilerini, taibatı, hoşluk, güzellik kısaca estetik heyecan uyandırıcı yönleri bakımından objeleştirmeyi, estetik ifade tarzını benimseyerek gerçekleştiren insandır.

Bu noktada şu üç problem gündeme geliyor:

1. Sanatçı, oluşturduğu, meydana getirdiği, gerçekleştirdiği sanat eserinin aslını nereden alıyor? Gerçeğimsinin oluşmasını etkileyen, uyarımlara yol açan bir gerçek eser bulunduğuna göre, sanatçı insan, asıl eserin sahibi Allah ile kendisi ve yaptığı iş arasında nasıl bir ilişki kuruyor?

2. Meydana getirilen, ortaya konulan, objeleştirilen sanat eseri, estetik heyecanları aşan, güzellik duygusunu taşan bir tapınma, inanma ve iman etme duygusu veriyor mu? İman aracılığına kalkmak ne ölçüde, nasıl olursa sanat değerini korur? Hangi hallerde putperestik olur?

3. Gerçekleştirilen, objeleştirilen, geniş kitlelere sunulan eser, estetik heyecanlar ile beraber cinsiyete bağlı uyarımlara ve cinsî heyecanlara yol açıyorsa, sanatın sınırları nasıl çizilebilir?

⁵ Onbeş yıldır, *fiction* ve *fictiv* (fikşin ve fiktif) kelimelerine *gerçeğimsi* ve *gerçeğimsiz* karşılığını verdik ve ısrarla kullandık. Kelimenin etimolojik kökü de, işlevi de kurgu veya kurgusal yahut kurmaca denilmesine hak vermeyen bir yapı taşıyor. Ercilasun ve Zülfikar beylere derdimi anlattım; inşallah karşılaşır diğerlerine de anlatma imkânı bulurum: Terim yapma, o kavramı her gün defalarca kullanmaya ihtiyacı olanların teklifleriyle olmalı... Biz, gerçekler dünyasına ait obje, durum ve olayları taklit etse de, değiştirse de, soyutlarsa da GERÇEK yapıdan ayrılmış yeni bir bütünlük, fakat gerçeklik duygu, düşünce ve hayali veren bir yapı oluştuğunu, adlandırmanın da buna göre yapılması gerektiğini savunuyoruz.

Bunlara kısa kısa cevap verelim:

1. İnsan, varlıkları, olayları, durumları beş duyusuyla tanıyıp adlandırıp, sırlarını çözüp kendisi için, bilgisi, kanaati, imanı bakımından zenginleştirici bir araç haline getirmeye çalışıyor.

Ateist olanlar da dahil, insanlar, evrendeki varlıkların hepsinden farklı bir “özel varlık”, bir “yaratıcı” olması gerektiğini kabul ediyor.

Allah, hâlik (yaratıcı) sıfatıyla, her şeyin kendine özgü özellikleriyle ve yaratılışına uygun olarak devam ettiği zaman düzen oluşturacağını belirttiği bir sistem kurmuştur. İnsan da dahil, her bir varlık, hem kendi içinde, hem de diğer varlıklarla işlev bakımından tamamlayıcı, devam ettirici, zenginleştirici bir yapıya sahiptir. Hâlik’in halkettiği mahlukların her birinin, “kendine özgü” şekli vardır; bu form, şekil, renk, oran hoş veya güzeldir. İnsanı ürpeten yılanın derisindeki renkler ile tavus kuşunun tüylerinin üstündeki renklerin her ikisi de güzeldir. Varlıkların dış yüzü yanında, bizimle kurdukları ilişkilerde de, onların yaratılış özelliklerine uygun olmak şartı vardır; bu da bir düzendir.

Aslanın muz, maymunun geyik yemesi, insanın uçması, tilkinin evcilleşmesi, çocuğun evlenmesi, suyun yanması, taşın soğuk veya kaynar su da erimesi; ağaçların hareket etmesi, çiçeklerin dört mevsim canlı kalması mümkün değildir; bu imkânsızlık, bu varlıkların KENDİNE ÖZGÜ olma özelliğinden doğuyor. Varlıkların özellikleri “tesadüfen” denilemeyecek kadar incelikler taşıyan bir düzendir. Bu düzenin kendi kendine oluştuğunu söyleyecek kadar düşünme özürsüz olmayanlar, kâinatı yaratanın, varlıkların her birine ayrı bir işlev yüklediğini de çözebilirler. Allah, yarattıklarının her biri için özel biçim (tanım) verir; yarattıklarını esirger; bağışlar; korur; beslenmesi, barınması, korunması için rızıklandırır; her bir varlığa karşı âdildir; her kudretin üstündeki yönetici ve yönlendiricidir; hiçbir zaman değişmeyen diridir; varlıklara işlevlerini, görevlerini, kendine özgülüklerini öğretir; bu güzelliklerin üstünde ve benzersiz bir güzeldir (Musavvir, Rahman, Rahim, Rezzak, Adl, Kayyum, Hayy, Rabb, Bâri, Bedî’, Lâtif). Bu onbir özellik Allah’a aittir. Bunlardan beş tanesini konumuzu doğrudan ilgilendiriyor. Allah’ın doksandokuz güzel isminden (esmâ-ı hüsnâ) beşi estetik ifade tarzına işaret ediyor.

Musavvir, savere kökünden geliyor, tasvir kelimesi de aynı kökten: Musavvir, şekillendirici, biçimlendirici, form, renk, oran, boyut kazandırıcı; yarattıklarının kendine özgülüklerini belirleyici, tek tek parçaları birleştirici anlamlarına geliyor.

Musavvir (مصور) adı bakımından, Allah, en ulu sanatçısıdır.

İkinci isim Bâri (باری) bir model, örnek olmaksızın yaratan anlamına geliyor; Allah modelleri, formları, renkleri belirleyip, onları objeleştiriyor.

Üçüncü isim Bedî' (بدیع) güzellikleri yaratan, sanatkârane yaratan, estetik heyecan uyandırıcı biçimde yaratan, form, model, renk kazandıran anlamına geliyor.

Dördüncü isim Lâtif (لطيف) güzellikleri bünyesinde toplayan, yarattıklarının her türüne ait farklı olan ihtiyaçlarını en ince noktasına kadar bilen ve sezilmez, kavranmaz yollarla karşılayan demektir.

Beşinci özellik ise, Hâlik (خالق) adının içindeki anlamın bünyesindedir: Hâlik, şekilleri, biçimleri, oranları, renkleri, boyutları, işlevleri kendisi takdir edip, özelliklerini de belirleyerek objeleştiren anlamındadır.

Bu özellikler, ses'i, renk'i, biçim'i, boyut'u, oran'ı, parçalar arası ilişkiyi, özel ve benzersiz bütünlük (kompozisyon)ler halinde yaratan Allah'ın en büyük sanatçı olduğunu gösteriyor. Kavrayışı, sezgisi, zevkleri, idrâki yüksek insanlar, varlıklar dünyasındaki her bir objenin etkileyici, estetik uyarıcı yönlerini görebilirler.

Sanat adına sunulan, objeleştirilen, eserleştirilen bütünlüklerin aslı, modeli örneği, Allah'ın yarattıklarıdır. Bu yaratıkları olduğu gibi taklit etmek de, bunlardan seçme ve ayıklamalar yapmak da, asıl bütünlüğüne daha çok müdahaleler yapmak da, hoş, güzel, ulvî heyecanlar uyandıran bütünlükler haline dönüştürülebilir. İnsan denilen sanatçı, Mutlak Sanatçı (Hâlik, Bâri, Bedî', Musavvir, Lâtif) olan Allah ile kendisi arasındaki farkı kavrayabilir mi? İnsan sanatçıda, Mutlak Sanatçı'nın eserindeki incelikleri, işlevleri veremeyeceğini kavraması, taklit, değiştirme ve soyutlama yoluyla insanlarda estetik heyecan uyandırmak isteğinin daha ötesinde bir amaç da olması gerektiğini rahatça söyleyebiliriz. İnsan sanatçı, hangi türden bir sanat dalında eser veriyor olursa olsun, o obje aracılığıyla insan da, kendisindeki zekâ, sezgi, zevk ve estetik duyarlılık ile objeleştirme çilesinin sonucu olan bir obje ile hoş, güzel, ulvî konusundaki yaklaşış ve yakalayışları oranında yaratmanın heyecanını paylaşıyor. İnsan sanatçının çalışmalarının ikinci yönü ise, insanın, Mutlak Sanatçı (Allah, Hâlik, Bâri, Bedî', Musavvir, Lâtif) ya olan derin hayranlığını, saygısını, sevgisini ifade ediyor olmasıdır. Bu yolla imanını hem ifade ediyor, hem zenginleştiriyor, hem de başkalarıyla imana dayalı heyecanları paylaşıyor.

Hem Allah'ın yarattıkları, hem de insanın meydana getirdikleri, ZAMAN'ın karşısında kendi aslı formunu, biçimini, şeklini, boyutlarını, rengini, sesini, niteliklerini az çok kaybediyor; hiçbir hoş, hiçbir güzel "devamlı" ve "değişmez" özelliğine sahip olamıyor. Bu değişme veya başkalaşma karşısında insan sanatçının, varlıklar dünyasındaki bir şeyleri tesbit etme, sanat eserine dönüştürüp saklama arzusunun sonucunda oluşturduğu "eser"inin de, ZAMAN'ın doğurduğu olumsuz etkileri (bazıları sosyolojik, bazıları psikolojik, bazıları estetik, bazıları ise fizyolojik/biyolojik) sonucunda, hoşluğunu, güzelliğini kaybettiğini unutmamalıdır.

Mutlak hakikat ve mutlak sanatçı olan Allah, aynı zamanda mutlak güzel (Cemal, latîf) olma özelliğini de, değişmezlik, başkalaşmazlık, yokolmazlık (baki) niteliğini de korumak hakkına ve imkânına sahip tek varlıktır.

Çözmemiz gereken ikinci mesele, ortaya konulan, objeleştirilen sanat eseri, insanda güzellik duygusunu aşan kendinden geçmelere sebep olabilir mi?

Âdem'den beri insan, yaratan, rızık veren esirgeyen, bağışlayan, her şeye gücü yeten (Kadir) kendisine baş vurulan (Samed), kâinatın bütün işlerini görüp gözetten (Müheymin), karşılık beklemeden bol bol veren (Vehhab), bilgisi ve merhameti ile kâinatı kuşatan (Vâsi'), güvenilip dayatılan (Vekîl), sahip çıkan, yardımcı olan (Velî) olan Allah'a, saygı ve sevgisini göstermek istiyor.⁶ Allah, insandan kulluk etmesini istiyor; kulluk, insanın Allah'ın yaratış ve yaratıcısına ulaşma heyecanını duyarak, O'na bu duygu ve düşüncesini şuurlu tutumlarla göstermesi anlamına gelir. İman, Allah'ın kendisiyle, insanla, tabiat ve kâinatla ilgili olarak belirlediği, istediği doğruları kabul ve benimseyerek yaşama heyecanıdır.

Allah, kendisine ulaşılmasını, kendisine saygı ve sevgi gösterilmesini, kendisine şükredilmesini istiyor. Allah kendisine ait olan aslı özelliklerden (bir ve benzersiz olmak, ihtiyaçsızlık, doğmamış ve doğrulmamışlık, varlıkların tümünün dışında olan özel varlık) birini yanlış anlayıp, ya ilah veya ilaha götürücü yol olarak aracı nesne'ye aracı obje'ye saplanılmasını şiddetle yasaklıyor.

Âdem'den başlayarak sahifeler (suhuf) alan, sadece vahiyle görevlendirilen, kendisine kitap indirilen haber verici(peygamberler)ler, nebi, resul adını taşıyan özel kişiler, insanların put, büt, sanem, ikon adı verilen

⁶ Allah'ın güzel isimleri ve anlamları konusunda geniş bilgi için bakınız: Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", *İslâm Ansiklopedisi*, (Diyaret Vakfı), c. 11, s. 404-418.

nesneleri, iman aracı, tapınma aracı saymasını önlemeye çalıştılar. Suhuflar da, Zebur, Tevrat ve İncil de, kutsal adına, ulvî adına, iman adına, nesneleşmiş, objeleşmiş, temsîl veya tasvîr edilmiş varlıklara tapınmayı şiddetle yasaklamıştır. Bu yasaklamalara rağmen, İslâm'ın ortaya çıktığı M.S. 616 yılında, Allah insanların artık puta tapmayacağını kesin olarak emrettiğinden Kur'an'da put, tasvir, temsil yasağına yer verilmedi. Ancak, gerek o günkü Arap topluluklarında, gerekse Hıristiyan dünyasında put, haç, tasvir, temsil, resim devam ettiğinden, İslâm'ın peygamberi, Allah'ın resûlü hadislerinde bu konuda sınırlandırıcı, yasaklayıcı bir tutum göstermiştir. Hz. Peygamberin iman aracı, ibadet aracı yapıma İHTİMALİ karşısındaki uyarıcı, önleyici tutumunu, sanatı yasaklamak, estetik heyecını reddetmek olarak anlayamayız. Hz. Muhammed'in şâirler, mimârlar konusundaki övücü tavırlarını bilenler, böyle bir yanlış anlamaya düşmezler. Taklit türünden imanını ve ibâdetini, tahkik nitelikli iman ve ibâdet haline dönüştürenlerin oranının daima çok düşük olduğu gerçeği Hz. Peygamberin haklılığının mutlak delilidir.⁷

Güzel ve güzellikleri savunan Kur'an-ı Kerîm ve Hz. Muhammed Mustafa, estetik heyecanları, imanla özdeşleştirmeye, imanla bir objeyi özdeşleştirmeye karşı çıkıyor, böyle bir benimseyişi reddediyor.

Bu konuyu, merhum S. Ahmet Arvasi'nin söyledikleriyle⁸ tamamlayalım:

“Müslüman san'atı, bir kâinat görüşünden çıkmıştır. Bu Yunan tesiri altında kalmayan bütün Ehl-i Sünnet Velcemaat mütefekkirlerinin savundukları, İslâm ilâhiyatının naslara bağlı olan görüşdür ki, 'kâinatta sırf şekil ve kendiliğinden sûret yoktur, yalnız Allah dâim ve bâkidir' cümlesi ile özetlenebilir.

Yunan görüşünde, sürüp giden tabii şeyler vardır. Çünkü, Allah, onların devam etmelerini, doğup büyümelerini, denge ve billûrlaşma tiplerine göre meydana gelmelerini güzel bulmuştur. Buna karşılık İslâm'da, her yerde kendini belli eden, hâkim Allah fikri, bu görüşü reddetmektedir.

İslâm ilâhiyatında, 'yaratıklar için' bekâ ve devamlılık yoktur. Var olan sadece 'an'ların zarurî sıralanma düzeni bile yoktur... Onlar için, var olan 'an'ların

⁷ Atatürk Kültür Merkezi Sanat Tarihi uzmanlarından Serap Ünal'a bir kaç cümleyle de olsa, konuyla ilgili görüşlerimi söyleyip, bu konuda sınırlı bir araştırma yapıp yayımlamasını rica ettim. *Bilge'nin* onbirinci veya onikinci sayısına yetiştirmesini de özellikle istedim. Diğer taraftan arkadaşım Beşir Ayvazoğlu'nun *Türk Edebiyatı Dergisi* (Nisan 1996, sayı 270, s. 13-14)'nde yayımlanan “Tasvir Yasağına Yeni Bir Yaklaşım” başlıklı yazısını da, soylu düşünce adına güzel bir örnek sayıyorum.

⁸ Seyit Ahmet Arvasi, *Diyalektikimiz ve Estetiğimiz*, İst., 1982, s. 147.

birbirini kovalamasıdır ve bu kovalama da kesik kesiktir. Allah dilerse, geri dönme-leri de mümkündür...

‘İslâm’a göre figür yoktur, fakat belli bir zaman için birleşmiş atomlar vardır. Ve çizgi, İslâm’a göre yerini değiştiren bir noktadır. Aslında bu tarif de tamamı ile yenidir’ ve eski Yunan’ın hendeseci karakterine nazaran İslâm’ın yerini tayin etmektedir (Bkz. Din ve San’at Burhan Toprak, Varlık Yayınları, sf: 8, 9).’

Üçüncü mesele ise, estetik uyarımların cinsiyete dayalı uyarımlarla özdeşleşmeye dönüşebilmesidir.

İnsan beş duyusundan her biri aracılığıyla heyecan duyar, zevk alır. Bu heyecanlardan dil ve damağa ait olanların, yahut annesinin, sevgilisinin sesini duymaktan doğan heyecanların, para veya itibar yahut şöhrete bağlı hırs ve ihtirasların, estetik heyecanla ilişkisi nedir? Kahramanlık, başarı gibi durumlar da insana heyecan verir. Bunların sanatçı elinden seçme, ayıklama ve eklemelerle yeniden objeleşmesi, estetik heyecanlar verebildiği halde, beş duyunun heyecanlarının her biri, —güzel olsa, güzellikle ilgisi bulunsa dahi— bütünüyle estetik heyecan değildir.

Estetik heyecan, içinde şahsî, özel bir çıkar, kazanç, ayrıcalık sağlayıcılığı yönü bulunmayan, sadece hoşluk, güzellik, ulvîlik adına haz ve elem türünden tepki veriş anlamına geliyor. Bu tanımdan anlaşılır ki, dinî heyecanlar da, toplum içinde statü ve rol kazanmaya bağlı heyecanlar da estetik heyecan değildir. Bunlar estetik heyecan olmadığı gibi, insanın cinsiyet organları, cinsî salgı bezleri üzerinde uyarımlar yapan heyecanlanma ve heyecanlandırmalar da, estetik heyecan değildir. Sanat eseri, cinsiyete dayalı uyarımların objesi, nesnesi, aracı olmaz, olmamalıdır. Erotizm ve pornografi nitelikli kompozisyonların, estetik uyarım ve estetik heyecan yönü, seksüel uyarım ve heyecanlar yönünden daha az, daha geride ve daha basittir. Estetik heyecanlar yerine cinsî heyecanlar uyandırma, şiirde de, roman veya hikâyede de, tiyatro ve sinamada da, resim veya heykelde de, kısaca sanat dallarının her birinde de bulunabilir, bulaştırılabilir.

Arkeolojik buluntulardan kolayca anlaşılacağı üzere, ilkellik ile, gelişmemişlik ile, cinsiyete dayalı heyecanlar ve objeleştirmeler arasında çok yakın ilişki var. Sanat adına, estetik heyecan adına, bir idrak seviyesi sahibi olanlar, çıplaklık veya cinsî uyarımlar uyandıran ifadelendirmelerin hiç birini estetik alanına almazlar. İnsan bedeni de, cinsiyete bağlı heyecanlar da, hayatın gerçeğidir. Hayatın milyonlarca gerçeğinden biri olan cinsiyete bağlı heyecanların, estetik heyecanlarla özdeşleştirilmesi, sanatı, estetiği bilenlerin yapmayacağı bir yanıştır.

SANAT ÜRÜNLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Bu konuya girerken uzun bir alıntı yapmak zorundayım:

“Estetiğin konusu olan güzel sanatlar, çok yaygın ve umumî bir sınıflamaya göre, beş ana bölümde düşünülmüştür. Batılı estetikçi ve filozoflar tarafından, tabiiyle batı kültürünün sanatları esas alınarak yapılan bu sınıflamaya göre, beş sanat, mimarî, heykel, resim, müzik ve ebediyattır. Hatıra gelebilecek diğer sanat şubeleri, ya bunların birer kolu veya tiyatro, opera, bale, sinema gibi bu beş sanattan birkaçının birleşmesiyle meydana gelen sanatlardır. (Doğu kültürünün sanatları için ayrı bir tasnif yapmak mümkündür veya gerekir. Ancak heykel sanatı istisna edilirse yukarıdaki tasnif de geçerli sayılabilir. Bu takdirde resim sanatı mukabili olarak minyatür (nakş ve tezhib) ile non-figüratif resim diyebileceğimiz hat sanatı tasnife dahil edilmelidir).

“Bu sınıflama aynı zamanda güzel sanatlarda, basitten karmaşığa, müşahhas-tan mücerrede, maddeden mânaya, faydadan güzele doğru bir gelişmeyi göstermesi bakımında da değerlidir. Önce, bu beş sanatın, kullanılan malzeme itibariyle iki bölümde düşünüldüğünü belirtelim. Mimarî, heykel, resim gibi maddî malzemeye dayananlara plastik sanatlar diyoruz. Plastik, yani taş, çamur, boya vs. gibi, elde şekil verilebilen maddeler (Şemseddin Sami plastik kavramı karşılığı olarak mütehammir, müteaccin kelimelerini, Ziya Gökalp acînî, Celâl Esad teccîmî kelimesini teklif eder). Müzik ve edebiyat ise, fonetik sanatlar diye isimlendirilmiştir (burada edebiyattan geniş mânasiyle şiir ve şiir sanatları kastedilmiştir). Plastik sanatlar tamamıyla göze hitab ederler. Müzik kulak içindir (bir an için müziğin kulağa bağlı olmadan zihnî bir sanat olabileceğini düşünsek de, bu, onun fonetik olma vasfını kaybettiremez). Edebiyat ise zihnî bir sanattır.

“Bu tasnif hacim açısından da bir sıralama arzeder. Mimarî ve heykel üç boyutlu sanatlardır. Mimariye nazaran heykelin hacmi güçsüzdür. Mimarî kendisinin dışında, etrafındaki tabiatın, şehrin, başka binaların hacmini de boyutları içinde düşündürür. Heykel ise, üç boyutlu olmakla beraber tek başınadır. Bu durumu ile mimariye nazaran mücerret olmaya bir adım atmıştır. Üstelik rölyef tarzı ile üçüncü boyutunu kaybetmeye doğru gider. Resim ise iki boyutludur. Müzik ve edebiyatta maddî boyutlar bahis konusu olmamakla beraber, bu sanatlar, mistik ve metafizik vasıflarıyla insan için, yeni manevî boyutlar açar.

“Estetik unsurunun faydaya ve tekniğe olan üstünlüğü konusunda da aynı tasnif geçerlidir. Mimarî, fayda ile iç-içedir. Barınma gibi maddî bir ihtiyaç için yapılan mimarî eserde güzellik ikinci plâna düşmüş gibidir. Mimar hem faydayı, hem de çok karmaşık malzeme ile muvazene, sağlamlık, mukavemet gibi birtakım teknik zaruretleri hesaba katmak zorundadır. Estetik düşünce ancak bundan sonra gele-

cektir. Heykel bu teknik, yerini, sadece mavazeneye bırakırken, resimden itibaren, güzellik, saltanatını kuracaktır.’⁹

Güzellikler, hoşluklar ve ulvîliklerden heyecanlanarak, bu heyecanları paylaşmak isteyen sanatçının, anlamlı ve heyecan verici bütünlüklerin, malzemeleri de, etkileyiş biçimleri de, oluşturulma biçimleri de birbirinden farklıdır. O. Okay’ın yukarıda veciz olarak ifade ettiği sınıflandırmayı, bazı bakımlardan biraz daha açmaya, yerli, millî bir muhakeme arayışından yola çıkarak sınıflandırmaya çalışalım.

Estetik heyecanların objeleşmesi ve bu objelerin insanda heyecan uyandırması, malzemesi bakımından, hitap ettiği, uyardığı duyu grubu bakımından olmak üzere iki ayrı şekilde sınıflandırılabilir.

A - Malzemesi Bakımından

1. Malzemesi, ses, âhenk olan: Müzik.

2. Malzemesi, ağaç, ahşap, demir, taş, deri olanlar: Mimari, heykel, kabartma, oyma, dağlama, süs/takı, ev araç ve gereçleri, savaş araçları...

3. Malzemesi, insan bedeni olanlar: Dans, bale.

4. Malzemesi, dil olanlar: Edebiyat, tiyatro.

5. Malzemesi, yüzey, çizim ve şekillendirme olanlar: Resim, hat, ebru, tezhip...

6. Malzemesi, yün ve pamuk olanlar: Halı, kilim, cecim, oya, keçe...

7. Malzemesi, hem dil, hem müzik, hem beden görüntülü olanlar: Opera, operet, sinema...

Duyularımızdan gözümüz bir icrâyı da içinde bulundurması dışında müzik’e katılmıyor; ilk uyarılan organı esas alarak, hitap edilen, estetik heyecanların odağı olan organı merkeze taşıyarak ayrı bir sınıflandırma daha yapılabilir.

B - Uyardığı Organ veya Organ Grubu Bakımından

1. Kulağa hitap eden sanat: Müzik.

2. Göze hitap eden sanatlar:

a) Tek boyutlu: Resim, hat, ebru, tezhip, hah, kilim, cecim, oya.

b) İki boyutlu: Oyma, dağlama, kabartma.

c) Üç boyutlu: Maden deri işlemeciliği; heykel mimari...

⁹ Orhan Okay, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergah Yayınları, İst., 1990, s. 15-16.

3. Göze, kulağa ve zihne hitap eden sanatlar:

- a) Dans (halay, horon, semah, zeybek, bar, raks).
- b) Bale
- c) Opera, operet
- ç) Tiyatro
- d) Sinema.

4. Sadece zihne (duygu, hayal ve düşünce) hitâp eden sanatlar: Edebiyat.

Edebiyatın diğer sanatlardan ayrılan yönü estetik zevk sahipliği yanında dilin inceliklerini bilmeyi gerektirmesi ve zihnî birikim beklemesidir.

Hiç şüphesiz bu tasnifte yer olan her bir kavramın, hangi kültür tabakalarında, hangi ihtiyaçları karşıladığını değerlendirmek ayrı bir yazının konusudur.

Bu tasnifi yaptıktan sonra bir problem grubu daha kaldı ki onları da madde başları haline getirmekle yetineceğim.

Estetik duyarlılık ve estetik ifadelendiriş ferdi sayılabilir mi?

Estetik heyecanların ve estetik ifadelendirişin mahallî görünüşleri nasıl değerlendirilmeli?

Güzel ve güzellik anlayışlarının millî kültür paydasından aldıkları ve ortak paydaya kattıkları hangi açılardan değerlendirilebilir?

Bu problemler de, ayrı bir yazının problematiğini oluşturacaktır.

Problemlerin üstünde bir hakikati ifade ederek bu yazıyı tamamlamış olalım:

Estetik duyarlılık, insan olmanın, insanlaşmanın ve zevkleri bakımından, kültür dünyasını oluşturan değerlere kaynaklık etmenin uyarıcı dünyasıdır.

